

Rekomendācijas ēnu ekonomikas mazināšanai, kas izstrādātas Latvijas Zinātnes padomes finansētā Baltijas Starptautiskā ekonomikas politikas centra projekta “Ēnu ekonomikas izpēte Latvijā (RE:SHADE)” (Nr. VPP-FM-2020/1-0005) 2. darbu kopas ietvaros.

Nr. P.k.	Pasākums	Pamatojums	Darbības rezultāts	Rezultatīvais rādītājs
1. Nedeklarēta nodarbinātība				
1.1.	Mainīt proporciju starp darba ņēmēja un darba devēja nodokļiem.	Darba ņēmēji par nodokļu slogu uzskata vien darba ņēmējam piemērotās likmes, neapjaušot, cik lielā mērā nedeklarētas nodarbinātības gadījumā ieguvējs ir darba devējs – gan ietaupīto darba devēja nodokļu, gan apmaksāto atvaļinājuma neizmaksāšanas un darbnespējas gadījumā. Samazinot atšķirību starp brutto un netto algu darba ņēmējam, mazinās darba ņēmēju vēlme saņemt algu aploksnē.	Samazināta darba ņēmēja nodokļu sloga proporcija jeb brutto darba algas atšķirība no netto algas, palielinot darba devēja nodokļu sloga proporciju, nepaaugstinot vai samazinot kopējo darbaspēka nodokļu slogu.	Samazinās darba ņēmēju īpatsvars, kas uzskata, ka nodokļu slogs Latvijā ir pārāk augsts.
1.2.	Reizi gadā darba ņēmējus informēt par prognozējamo pensijas apmēru, izmaksāto atvaļinājuma naudu pēdējo 12 mēnešu laikā un paredzamo slimības pabalstu darba nespējas gadījumā.	Šobrīd iedzīvotāji, kuri saņem daļu vai visu algu aploksnē, izvairās spriest un domāt par jautājumiem, kas saistīti ar sociālo nodrošinājumu. Atgādinot darba ņēmējiem par sagaidāmo sociālo nodrošinājumu par sagaidāmajiem ilgtermiņa (ikmēneša pensijas apmērs) un īstermiņa (slimības pabalsts darba nespējas gadījumā; atvaļinājuma nauda) efektiem no pašreizējās brutto algas, iespējams pavisam darba ņēmējus saņemt ienākumus oficiāli. Turklāt, ja tas tiktu darīts vienlaicīgi (piemēram, aprīļa pirmajā dekādē), šo jautājumu ir iespējams pacelt sabiedrības dienaskārtībā.	Iedzīvotāji reizi gadā vienlaicīgi saņem provizorisko informāciju par īstermiņa un ilgtermiņa efektiem par nomaksājamiem nodokļiem no darba algas.	Samazināta nedeklarēta nodarbinātība, darba ņēmējiem pieprasot sociālās garantijas no darba devēja.
1.3.	Samazināt avansā iekasētos nodokļus no darba ņēmēja.	Ik gadu Valsts ieņēmumu dienests iedzīvotāju ienākuma nodokļa pārmaksā izmaksā valsts iedzīvotājiem vairākus desmitus miljonus eiro. Saņemot ienākuma nodokļa atmaksu reizi gadā, darba ņēmējs nesasaista to ar samazinātu nodokļa slogu.	Veikta iedzīvotāju ienākuma nodokļa avansa maksājumu sistēmas reforma.	Palielinās ikmēneša ienākumi no darba algas pēc nodokļu atskaitījumiem, samazinoties iedzīvotāju ienākuma nodokļa pārmaksas atmaksas apjomiem.

Nr. P.k.	Pasākums	Pamatojums	Darbības rezultāts	Rezultatīvais rādītājs
1.4.	Diferencēt minimālo algu atkarībā no darba ņēmēja izglītības līmeņa	Valsts ir ieguldījusi iedzīvotāju izglītībā, tādējādi paaugstinot iedzīvotāju produktivitāti. Tajā pašā laikā izglītošanās laikā indivīdi daļēji iesaistās darba tirgū vai pat pilnībā nestrādā, tādējādi zaudējot darba gadus, kuru laikā uzkrāt pensijas kapitālu. Jo augstāka izglītība, jo mazāka varbūtība, ka iedzīvotāja prasmes ir atalgotas tādā pašā līmenī kā darba ņēmēja, kurš ieguvis zemāku izglītības pakāpi. Tādējādi ir pamats diferencēt minimālo algu, lai novērstu nedeklarētas nodarbinātības risku, kā arī veicinātu darba ņēmēja izglītošanos.	Ieviesti diferencēti minimālās algas līmeņi atkarībā no darba ņēmēja izglītības (cits minimālās algas sliekšnis pamatizglītību, vidējo un augstāko izglītību ieguvušajiem: jo augstāka izglītība, jo augstāka minimālā alga).	Palielināts darba ņēmēju ar augstāku izglītību sociālais nodrošinājums, kompensējot viņu atrašanos ārpus darba tirgus kvalifikācijas iegūšanas laikā.
2. Neregistrēta/nelegāla saimnieciskā darbība				
2.1	Būvniecības iepirkumos pielietot alternatīvus cenu aptaujas principus, mazinot iepirkumus, kuru galvenais kritērijs ir zemākā cena (britu/holandiešu izsoles princips), tā vietā ieviešot Vikrija, otrās zemākās cenas u.c izsoļu principus iepirkumu organizēšanā.	Būvniecības nozarē lielu daļu pasūtījumu ir valsts un pašvaldību iestāžu publiskie iepirkumi. Visbiežāk iepirkumos kā saimnieciski izdevīgākais kritērijs tiek piemērots zemākās cenas princips. Tas pieņem, ka tirgus dalībnieki rīkojas racionāli un pieņem lēmumu neatkarīgi no citu piedāvājumiem. Taču šī pētījumu rezultāti, kā arī starptautiskie pētījumi liecina, ka dalībnieki mēdz solīt nevis summu, par kuru varētu reāli paveikt pasūtījumu, bet tādu, kura varētu būt zemāka par citu konkurentu piedāvāto. Šādos gadījumos, pēc pasūtījuma iegūšanas paaugstinās risks, ka tā izpilde "pavilks" uzņēmumu ēnu ekonomikā.	Veikta visaptveroša analīze par efektīvāko alternatīvo izsoļu veidiem publiskajos iepirkumos iepretim zemākās cenas piedāvājumam.	Izstrādāts tipveida nolikums publiskajiem iepirkumiem būvniecības nozarē, kas ļauj piemērot efektīvāko izsoles veidu.
3. Neuzskaitīti darījumi un nelegāla preču aprīte				
3.2.	Informēt pakalpojumu sniedzējus par pievienotās vērtības nodokļa atmaksas iespējām.	Individuālo darbu veicēju vidū ir vājas zināšanas par pievienotās vērtības nodokļa atmaksas iespējām. Tas liecina, ka darba ņēmēji neapzinās priekšrocības, ko piedāvā pievienotā vērtības nodokļa atmaksa, kas samazina nodokļu slogu.	Izstrādāta informatīvā kampaņa pašnodarbinātajiem par pievienotās vērtības nodokļa sistēmu un tās priekšrocībām pakalpojumu sniedzējiem.	Palielinās pievienotās vērtības nodokļa maksātāju skaits, samazinoties neuzskaitītu darījumu īpatsvaram ekonomikā.

Nr. P.k.	Pasākums	Pamatojums	Darbības rezultāts	Rezultatīvais rādītājs
4. Skaidras naudas neuzskaitīta / nekontrolēta aprīte				
4.1.	Samazināt uzņēmuma ienākuma daļu, kas tiek izņemta kā peļņa, palielinot daļu, kas tiek izmaksāta darbiniekiem kā alga.	Pastāv situācijas, kad uzņēmumos ar vienu vai dažiem nodarbinātajiem minimālās algas līmenī to īpašniekiem tiek izmaksāta nesamērīgi liela peļņa, par ko tiek nomaksāts tikai ienākumu nodoklis.	Ieviesta nodokļu progresivitāte attiecībā uz uzņēmuma peļņas izņemšanu, to sasaistot ar uzņēmuma algu fondu.	Palielinās uzņēmumu ienākuma nodokļa ieņēmumi, vienlaicīgi palielinoties darba algu fondam.
5. Nodokļu slogs				
5.1.	Mazināt atšķirības nodokļu slogā starp dažādiem nodokļu režīmiem.	Šobrīd Latvijā pastāv vairāki nodokļu režīmi, kuru savstarpējās atšķirības nodokļu slogā strādājošajiem ir ievērojamas. Piemēram, mikrouzņēmuma režīmā strādājošajiem tas ir 25% no apgrozījuma, savukārt vispārējā režīmā strādājošajiem tie var pārsniegt 50% no darba algas. Šādas milzīgas atšķirības rada nevienlīdzības sajūtu, bet vēl vairāk – zemākās likmes darbojas kā heuristikas enkuri, kļūstot par atskaites punktu minimālajam morāli pieņemamajam nodokļa apjomam, kurš ir jāmaksā godīgam iedzīvotājam. Tas arī mudina veidot dažādas darbības, lai aktivitātes, kuras būtu veicamas vispārējā nodokļu režīmā, būtu iespējams formāli veikt alternatīvos nodokļu režīmos.	Veikta visaptveroša darbaspēka nodokļu pārskatīšana, mazinot atšķirības nodokļu slogā starp dažādiem nodokļu režīmiem.	Samazinās atšķirības starp nodokļu slogiem vispārējā režīmā un dažādos alternatīvajos režīmos strādājošajiem.
5.2.	Paplašināt nodokļu progresivitāti nodokļu piemērošanā.	Sabiedrībā nav nostiprinājusies pārliecība, ka nodokļu sistēma ir progresīva. Šobrīd vislielāko nodokļu slogu izjūt tieši vidusslānis. Nepieciešams pārskatīt progresivitātes likmes un tās pielietot plašāk, lai samazinātu nodokļu slogu vidusslānim, bet tas palielinātos turīgākajai sabiedrības daļai.	Progresivitāte nodokļu likmēs ir galvenais pamatprincips nodokļu sistēmā.	Sabiedrībā lielākā daļa mazu uzņēmumu uzskata, ka viņu maksājamo nodokļu salīdzinājumā ar citiem ir zemi, vidusslānis: atbilstošā līmenī, savukārt turīgākajā sabiedrības daļā: augstāki nekā pārējiem.
5.3.	Nepaaugstināt vai mazināt darbaspēka nodokļus, to	Latvijas iedzīvotāju skatījumā lielākais konflikts sabiedrībā pastāv starp trūcīgiem un bagātiem	Tiek aplūkots turīgo cilvēku patēriņš un kapitāla pieaugums.	Ieviests mantojuma nodoklis, kas skar tikai un

Nr. P.k.	Pasākums	Pamatojums	Darbības rezultāts	Rezultatīvais rādītājs
	kompensējot ar nodokļiem, kas vērsti pret sabiedrības turīgāko daļu.	cilvēkiem. Tas ietekmē arī uzskatus par nodokļu nomaksu: jo augstāku konfliktu saredz starp trūcīgiem un bagātiem, jo zemāka nodokļu morāle.		vienīgi sabiedrības turīgāko daļu.
6. Uzņēmējdarbības vadība				
6.1.	Ieviest detalizētus algas izrakstus, lai darbiniekiem palielinātu algu prognozējamību un aprēķinu caurskatāmību.	Konstatējami darba devēji, kas izmanto personīgu rīcības brīvību, lai izmaksātu patvaļīgi noteiktu algu, kuras apmērs katrā mēnesī var atšķirties. Darbinieki netiek informēti ne par summām, ko viņi var sagaidīt mēneša beigās, ne arī par precīziem aprēķiniem, kas parāda, kāpēc viņiem tiek maksāts tas, kas viņiem tiek maksāts.	Darba ņēmēji saņem detalizētus algas izrakstus kopā ar savu algu un tiek līdz minimumam samazināta algas mainīgā daļa.	Darba devēji atskaitās darbiniekiem par algu, ko viņi maksā; samazinās iespējas darba devējam vienus pusēji samazināt atalgojumu.
6.2.	Atvieglot pašnodarbināto birokrātisko slogu	Tieši pašnodarbinātie visbiežāk norāda, ka nodokļu sistēma viņu skatījumā ir sarežģīta. Liela daļa pašnodarbināto pilnībā uzticas saviem grāmatvežiem, lai to atbilstoši sakārtotu. Tas rada papildus izmaksas, kā arī ne vienmēr grāmatvedības pakalpojumu sniedzēji iedziļinās un izprot pašnodarbināto darba specifiku un likumdošanas piedāvātās iespējas.	Ieviest un pēc iespējas plašāk pielietot saimnieciskās darbības norēķina kontu.	Samazinās pašnodarbināto skaits, kas Latvijas nodokļu sistēmu uzskata par sarežģītu.
7. Caurskatāma un atbildīga rīcība sabiedrības interesēs				
7.1.	Turpināt informatīvās kampaņas, kā tiek izmantoti nodokļi dzīves līmeņa uzlabošanai.	Cilvēki, kuri strādā nozarēs ar mainīgiem ienākumiem un lielu nenoteiktību (piemēram, kultūra, sports), ir vairāk uzņēmīgi pret nodokļu nemaksāšanu, jo viņi neredz no tā personīgos ieguvumus. Šo iedzīvotāju informēšana par to, kā viņi gūst labumu no nodokļiem, varētu uzlabot nodokļu morāli. Taču šiem labumiem ir jābūt taustāmiem un acīmredzamiem. Tāpēc informatīvajām kampaņām ir jābūt pēc iespējas lokalizētākām un jāuzsver nevis budžeta līdzekļu izlietojums, bet nodokļu maksātāju devums.	Izstrādāta informatīvā kampaņa, kas demonstrē nodokļu ienākumu izlietojumu dzīves kvalitātes uzlabošanai tuvākajā vidē.	Paaugstinās iedzīvotāju nodokļu morāle.

Nr. P.k.	Pasākums	Pamatojums	Darbības rezultāts	Rezultatīvais rādītājs
7.2.	Veicināt nodokļu nomaksas pievēršanas (pretstatā izvairīšanos no nodokļu nomaksas novēršanas) aktivitātes Valsts ieņēmumu dienesta darbībā	Cik lielā mērā indivīdi nosoda nedeklarētu preču un pakalpojumu apriti ir tieši saistīts ar uzticēšanos Valsts ieņēmumu dienestam: jo augstāka uzticēšanās, jo biežāk pausts nosodījums neuzskaitītiem darījumiem un nelegālai preču apritei. No otras puses, varbūtībai tikt pieķertam par nodokļu nemaksāšanu neietekmē indivīdu vērtējumu par varbūtību tikt pieķertam. Tas liecina, ka nodokļu morāle ir veicināma ar <i>pievēršanas</i> (sociālās normas; savstarpēja uzticēšanās), nevis <i>novēršanas</i> (sodi, pārbaudes uttml.) aktivitātēm.	Valsts ieņēmumu dienesta rezultatīvie rādītāji primāri saistīti ar iedzīvotāju uzticēšanos dienestam, nevis iekasēto nodokļu apjomu. Samazinātas represīvās darbības, analītiskais darbs vērsts, lai izpētītu, kāpēc iedzīvotāji <i>maksā</i> , nevis <i>nemaksā</i> nodokļus.	Palielinās iedzīvotāju uzticība Valsts ieņēmumu dienestam.